

ЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ ПЕРВИННОЇ ШКІЛЬНОЇ НЕУСПІШНОСТІ ДИТИНИ З ПТСР

Кондратенко Лариса Олександрівна

*канд. пед. наук, старший науковий співробітник, Інститут психології
імені Г.С.Костюка НАПН України (м. Київ)*

Первинна шкільна неуспішність це особливий вид неуспішності, який виникає в учнів початкової школи (переважно першокласників) і не базується на прогалинах у знаннях. Вона з'являється тоді, коли маленький школяр, хоч і старається, але не може навчатися на тому ж рівні і з тією ж швидкістю як більшість його однокласників. З часом відставання такого учня все збільшується і дитина опиняється в замкненому колі – з кожним днем об'єм знань, який необхідний для успішного навчання зростає, а вона відстає все більше і більше. Неуспішність стає хронічною, учень втрачає зацікавленість у навчанні (скільки не старайся все одно нічого не виходить) і в школі з'являється нова проблемна дитина, яка на всі спроби дорослих допомогти їй відповідає трьома «не» – не можу, не хочу, не буду. Подолати первинну шкільну неуспішність достатньо важко – поразка у першому ж серйозному випробуванні (а шкільний старт і є саме таким випробуванням) ламає особистість дитини, формує уявлення про себе як нездару, слабака, вічного переможеного, який здатний хіба що бути або вічним об'єктом для зневаги інших або (коли прийняти такий сценарій дитина не хоче) або протиставити себе ворожому світові, перетворившись на особистість з девіантною, а можливо, і деліквентною поведінкою. Причин, які можуть лежати в основі первинної шкільної неуспішності є неймовірно багато. Більш ніж сторічна історія

психодіагностичного вивчення невстигаючих школярів доводить, що практично будь-яка дефіцитарність розвитку (фізичного, психічного, соціального) може стати першопричиною шкільної неуспішності. Водночас та ж історія переконливо свідчить, що наявність дефекту розвитку далеко не завжди призводить до шкільної неуспішності [Кондр.2003]. Породжують неуспішність різні фактори як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру і не в останню чергу психологічна культура вчителя, яка поряд з педагогічним тактом визначає, як саме буде почувати себе дитина в класі. Вчитель з високим рівнем психологічної культури вчасно помітить і зрозуміє проблеми маленького школяра і зробить все від нього залежне, щоб не допустити прогалин у знаннях і падіння самооцінки дитини, так побудує навчальний процес, що навіть дитина, яка з різних причин відстає від однолітків збереже самоповагу і віру в себе, а сформоване вчителем відчуття своєї навчальної спроможності створить основу на якій учень зможе подолати відставання.

Нажаль, слід визнати, що поняття «психологічна культура» не є точно визначеним. В наукових дослідженнях висловлюються достатньо суперечливі думки стосовно його сутності і об'єму. Часто психологічна культура розглядається як складова базової культури як системної характеристики людини, що дозволяє індивіду ефективно самовизначитись в соціумі і самореалізуватися в житті. При цьому психологічна культура особистості сприяє саморозвиткові та успішній соціальній адаптації, задоволеністю власним життям (Апанасенко О.Н., Дьоміна Л.Д., Лужбіна Н.А.) Якщо узагальнити погляди українських та російських науковців на сутність психологічної культури (Бодальов О.О., Чепелева Н.В., Рибалко В.В., Смирнова О.Є., Кулікова Т.І.) то її можна визначити як інтегральне поєднання психологічної компетентності, ціннісно-сміслового компоненту (ставлення до людей, світу, власної діяльності), когнітивної складової (розвитку пізнавальних процесів) та рефлексії. Компетентність розглядається як поєднання знань, умінь та здатності застосовувати знання й уміння в процесі життєдіяльності (Гончаренко, 2015).

Попри недостатню визначеність поняття «психологічна культура», більш вузьке поняття - «психологічна культура вчителя» є досить добре представленим у вітчизняній науковій літературі (Чепелева Н.В., Савчин М. В., Чапрак Я.В., Коновальчук Н.С., Кузьміна Н.В., Кухарев Н.В., Смирнова О.О., Семерикін В.В. та ін.). В основному вона розглядається як поєднання психолого-педагогічної компетентності із професійно важливими психологічними якостями людини. Якщо професійно-важливі якості педагогів залишаються актуальними для роботи в будь-яких умовах, то психологічна компетентність передбачає наявність специфічних знань, умінь і навичок, які, окрім базового компоненту, варіюються в залежності від тих подій у вирі яких проходить діяльність вчителя.

В сучасних умовах саме психологічна компетентність педагога набула виключного значення, оскільки вчителям ніколи раніше не доводилось працювати з такою величезною кількістю психологічно травмованих дітей у певній частині яких є ознаки ПТСР.

ПТСР (посттравматичний стресовий розлад) - це стійка реакція на травмівну подію. Отже, коли ми говоримо, що людина переживає ПТСР, обов'язковою є наявність травмівного чинника.

ПТСР буває, коли людина нездатна переключитися з «аварійного» на «нормальний» режим функціонування. Симптоми посттравматичного розладу можна поділити на кілька груп:

Симптоми повторного переживання Найважливішим симптомом, що свідчить про ПТСР, є несподівані нав'язливі *спогади*, зв'язані з травмівною подією. Ці спогади можуть з'являтися, як наяву, так і уві сні, у формі нічних жахів, тривожних снів. У випадку, коли щось нагадує про травмівну подію, можуть бути *вибухи гніву*, *панічні атаки* чи інші *сильні емоційні реакції* (наприклад, людина шукає автомат чи падає на землю, коли гримить грім).

Симптоми уникнення близькості із травмою. Уникнення місця, обставин, людей, які можуть нагадати про травмівні дії; *схильність до відчуженості*, ізоляції (важко будувати близькі стосунки з оточуючими); *відсутність емоцій* (повна чи часткова втрата здатності відчувати чи проявляти емоції. Стають недоступними радість, любов, творчий підйом, спонтанність); наявні *дисоціативні феномени*; *прогалани в пам'яті*; *зловживання* алкоголем, наркотиками, медикаментами; *втеча в роботу*.

Фізіологічні реакції (біль, відчуття глухості, заціпеніння, затерпlosti, нечутливості, дискомфортні тілесні відчуття, труднощі у засинанні та підтримуванні сну; дратівливість чи спалахи гніву; прискорене серцебиття, задихання, пригніченість; слабкість, знижена працездатність).

Нездатність розслабитися. Неспокій; постійний стан готовності до небезпеки, надмірна пильність (людина пильно стежить за тим, що відбувається навколо, ніби їй постійно загрожує небезпека); проблеми із зосередженням (у певні моменти здатність концентруватися може бути чудовою, але варто з'явитися якомусь стресовому чиннику і людина вже не може сконцентруватися).

Названі симптоми переживає не кожна людина, їхня інтенсивність може змінюватися в часі [Див. Царенко 17-19].

Перераховані ознаки більше характерні для дорослих, у дітей же різного віку фіксуються дещо інші ознаки травми. Так для першокласників, які пережили травмівні події типові такі прояви як

На емоційному рівні:

1. Наявність страхів, які є першою реакцією на пережитий стрес. Ці страхи спричинені потребою уникнути повторного переживання загрозової події. Наприклад: дитині страшно виходити з дому, залишатися на самоті або перебувати в замкненому просторі.

2. Поява специфічних фобій. Наприклад, дитина панічно боїться розлучатися з близькими, засинати на самоті, перебувати в темряві.

3. Відчуття провини за те, що трапилося. Першокласники ще залишаються егоцентристами, а тому вважають, що «все погане сталося через мене, бо я був поганим» і думають, що хвилювання і страхи батьків викликані їх поведінкою.

На когнітивному рівні ПТСР проявляється:

1. У погіршенні концентрації уваги: діти стають неуважними.
2. У порушенні пам'яті: діти стають забудькуватими, їм важко згадувати минуле, особливо інформацію травмивного чи стресового характеру.
3. У втраті уже сформованих когнітивних навичок.
4. У порушеннях сприйняття оточуючого середовища. Воно стає хаотичним, уривчастим, вирізняється плутаниною.
5. У появі думок про смерть.

На поведінковому рівні ПТСР у дітей проявляється:

1. У різких змінах поведінки. Наприклад: діти не хочуть розлучатися з батьками навіть ненадовго, можуть в прямому сенсі слова чіплятися за батьків і потребують постійної їхньої присутності, фізичного контакту.
2. У регресі в поведінці. Наприклад: діти можуть повертатися до поведінки, властивої молодшому віку – втрачають навички охайності, смокчуть пальці або взагалі поводяться як зовсім маленькі діти.
3. У посиленні агресивності, гнівливості, упертості. Поведінка травмованих дітей часто характеризується ворожістю і конфліктністю стосовно інших.

Зрозуміло, що подібні прояви не полегшують адаптацію дитини до шкільного навчання. Нажаль, психологічна компетентність вчителів у царині роботи з дітьми, які пережили травмивний стрес є дуже низькою, а відтак вони сприймають поведінку, викликану пережитими подіями, не як тимчасові прояви, а як особистісні властивості учня. Дитина, яка не здатна зрозуміти найпростіший навчальний матеріал, не може вивчити найлегшого віршика, постійно порушує дисципліну, б'ється з іншими дітьми, не може всидіти на місці, а на прості зауваження відповідає агресією або істерикою, зараховується до категорії недостатньо розвинених, а то й розумово відсталих. Додаткові заняття, які проводяться традиційними, звичними методами, не дають жодних результатів, а то й погіршують ситуацію і через певний час і учитель і батьки і сама дитина починає сприймати себе як тотально неуспішного, недисциплінованого учня, який не здатен задовільно засвоїти програму. Об'єм незасвоєного матеріалу постійно зростає і дитина вже не може справлятися з роботою не через прояви психологічної травми, а внаслідок простої відсутності знань умінь і навичок. І навіть коли прояви ПТСР зникнуть неуспішність, базована на відсутності потрібних знань, залишиться, адже дитина звикне сприймати себе так, як змусив її себе бачити учитель з відсутністю потрібних знань з особливостей ПТСР у дітей, а відтак і з недостатньою психологічною культурою – нездатною, неспроможною добре навчатися, а тому приреченою на шкільну неуспішність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гончаренко С. А. Завдання психодіагностики у формуванні психологічної культури педагога [Електронний ресурс] / Гончаренко С. А. // Матеріали Круглого столу, присвяченого науковій творчості відомого українського психолога Івана Омеляновича Синиці [Наукова спадщина І. О. Синиці в контексті сучасної педагогічної психології] (м. Київ, 27 жовтня 2015 р.). – Режим доступу: <http://fund-issled-intern.esrae.ru/12>

2. Кондратенко Л.О. Емоційна складова навчальної спроможності учнів початкової школи // Науковий вісник Миколаївського державного університету. Педагогічні науки. Збірник наукових праць. Випуск 8. – Миколаїв: МДУ, 2004. – с.161-164.
3. Кондратенко Л.О. Психологічні передумови виникнення шкільної неуспішності // Психологічний вісник: Збірник наукових праць Ніжинського державного педагогічного університету, 2003, вип. 1, с.200 – 203.
4. Царенко Л.Г. Загальні питання: що таке екстремальна ситуація, психологічна травма, гострий психологічний розлад (ГПР), посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) // Допомога дітям, постраждалим внаслідок воєнного конфлікту : довідник вихователя дошкільного навчального закладу / Н. В. Пророк, О. В. Бурлака, Л. О. Кондратенко та ін.; за ред. Н. В. Пророк. – Вид. 2-ге, доповн. і уточн. – К. : ТОВ Гамазин, 2015. – с.11-21.